

ЭМАТЫВЫ ЯК МАРКЕРЫ ЭМАЦЫЯНАЛЬНАГА СВЕТУ КАМУНІКАНТАЎ У ПРАЦЭСЕ МОЎНЫХ АКТАЎ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЫКЛІЧНІКАВЫХ АДЗІНАК)

Нікішова В.А.

ДУА “Сярэдняя школа №7 г. Баранавічы”

Натуральная чалавечая гаворка немагчыма без эмацыянальнай афарбоўкі, як і аўтамабіль, які рухаецца без змазанага матара. Спазнаючы свет, чалавек праяўляе эмоцыі, якія з'яўляюцца неад'емнай часткай аб'ектыўнай рэальнасці. У гэтым заключаецца спецыфіка эмоцый чалавека: яны – і аб'ект адлюстравання ў мове, і інструмент адлюстравання саміх сябе і іншых аб'ектаў рэчаіснасці.

Мэта нашага даследавання – выяўленне асаблівасцей дэманстрацыі эмацыянальнага свету камунікантаў у працэсе моўных зносін пры дапамозе эматываў (на прыкладзе выклічнікавых адзінак).

Для правільнага тлумачэння эматыўнай афарбоўкі эмоцый камунікантаў у працэсе моўных актаў намі абраны апісальны метады аналізу лінгвістычных адзінак і кантэкстуальны аналіз.

Эмоцыя (фр. *emotion* ад лац. *emovere* «узбуджаць, хваляваць») – адна з формаў адлюстравання свету, якая абазначае душэўныя перажыванні, хваляванні, пачуцці [15]. Сёння эмоцыя становіцца адным з відаў камунікацыі, а эматыўная камунікацыя набывае ўсё большую значнасць у сучасным свеце. Пра гэта пішуць сацыёлагі, псіхолагі і лінгвісты: вобразная семантыка ідыём Д.А.Дабравольскага [9], апісанне ўнутранага эмацыянальнага стану чалавека з дапамогай метафары К.К.Лебедзевым [9], лексічныя значэнні імёнаў пачуццяў ў кантэксце культуры апісаны Н.Г.Брагіным [9], лексічнае значэнне слова як спосаб выражэння культурна-моўнага канцэпта – Ю.Д.Апрэсянам [9], пра некаторыя асаблівасці ўжывання выклічнікаў пры выражэнні эмоцый чалавека пісала А.В.Доўгаль [2], эматыўны кампанент значэння і метады яго апісання

адлюстраваны ў працах В.І.Шахоўскага, які ўпершыню ўвёў паняцце «эматыўнасць» [14].

Эмоцыі ў словах складаюць эматыўны кампанент, які ўяўляе сабой вынік адлюстравання эмоцый у слове ў працэсе іх вербалізацыі і семантызацыі. З'яўляючыся сацыяльна абагульненым, ён служыць для індывідуальнага выражэння эмацыянальнай ацэначнасці аб'ектаў свету. Яго рэалізацыя адбываецца ў эмацыянальных сітуацыях зносін праз эмацыянальны тып маўленчых актаў. Усё гэта дазваляе гаварыць аб адмысловым – эматыўным – тыпе камунікацыі [15].

Словы, якія выказваюць моцнае праяўленне пачуццяў, вызначаюцца ў сучаснай навуковай літаратуры як «эматыўная лексіка». Для яе характэрна значэнне эмацыянальнасці: на працягу ўсяго свайго жыцця чалавек радуецца, расчароўваецца, смяецца, ненавідзіць, любіць.

На думку В.І.Шахоўскага, эматыўная лексіка ўсё больш і больш выкарыстоўваецца ў тэкстах розных функцыянальных стыляў, пранікае ў грамадска-палітычны стыль мовы і ў бытавыя зносіны [18]. Гэтыя факты пераконваюць у неабходнасці больш глыбокага і дэталёвага вывучэння пытання выкарыстання эматыўнай лексікі ў свядомасці сучаснага чалавека. Гэтым вызначаецца актуальнасць нашага даследавання. Такое веданне дае ключ да разумення спосабаў самавыяўлення асобы, паколькі «...эматыўная вобласць інфармацыі, складзеная ў мове, ёсць адлюстраванне пачуццёвага «Я» таго, хто гаворыць».

На думку В.І.Шахоўскага, эмоцыі цесна звязаны з ацэнкай дзейнасці чалавека і з'яўляюцца кампанентамі структуры яго разумовай дзейнасці. Грунтуючыся на камунікатыўным падыходзе, вучоны лічыць, што найважнейшай крыніцай эматыўнасці мовы з'яўляецца яе змест [18].

Эматыўнасць ёсць лінгвістычная катэгорыя, якая актуалізуецца з дапамогай слова ў любым адрэзку мовы, а эматыўная функцыя слова – гэта яго здольнасць выказваць інфармацыю, перадаваць яе і аказваць на суразмоўцу ўздзеянне.

Тэрміналагічная разнастайнасць у галіне эматыялогіі звязана перш за ўсё з сінанімічным ужываннем тэрмінаў «эмацыянальнасць» і «эматыўнасць». Даследчык эматыўнай семантыкі мовы В.І.Шахоўскі размяжоўвае гэтыя намінацыі.

У адной са сваіх работ вучоны тлумачыць: «Эматыўны – тое ж, што эмацыянальны, але пра мову, яе адзінкі і іх семантыку. Эматыўнасць – уласцівая мове семантычная здольнасць выказваць сістэмай сваіх сродкаў эмацыянальнасць як факт псіхікі...» [17].

Некалькі іншага пункту гледжання прытрымліваецца Л.А.Піятроўская, якая вызначае эматыўнасць як функцыю моўных адзінак, звязаную з выражэннем эмацыянальных адносін таго, хто гаворыць, да аб'ектыўнай рэчаіснасці [9].

У сучаснай лінгвістыцы склалася сітуацыя змешвання тэрмінаў эматыўнасці, эмацыянальнасці, экспрэсіўнасці і ацэначнасці. Неабходна, у першую чаргу, адрозніць такія паняцці, як эматыўнасць і эмацыянальнасць.

Так, Т.В.Ларына прапануе наступнае вызначэнне дадзеных тэрмінаў: «Эмацыянальнасць – інстынктыўнае, несвядомае, незапланаванае праўленне эмоцый, якое з'яўляецца псіхафізіялагічнай патрэбай чалавека; эматыўнасць – свядомая, запланаваная дэманстрацыя эмоцый, якая мае пэўную камунікатыўную ўстаноўку» [7].

Дарэчы, падобныя адрозненні ў праяўленні эмоцый дазваляюць вылучыць два тыпы камунікацый – эматыўную і эмацыянальную.

Катэгорыя экспрэсіўнасці – ад лац. *expressio* «выражэнне». У.І.Шахоўскі акцэнтаваў сваю ўвагу на размежаванні катэгорый экспрэсіўнасці і эматыўнасці. Эматыўнасць выказвання звязана з рэалізацыяй эмацыянальнай ацэнкі, а экспрэсіўнасць з мэтанакіраваным узмацненнем выказвання (экспрэсівамі, эматывамі або іншымі сродкамі), разлічанай на пэўную рэакцыю адрасата, г.зн. на жаданае ўздзеянне ад сказанага [16].

Катэгорыі эматыўнасці і ацэначнасці даволі блізкія, аднак паміж імі прасочваюцца адрозненні. Калі эматыўнасць заўсёды мае на ўвазе

эмацыянальныя адносіны суб'екта да аб'екта, то ацэначнасць можа быць і «вольная» ад эмоцый.

Такім чынам, эматыў – моўная адзінка, прэвалюючай функцыяй якой з'яўляецца выражэнне эмоцый таго, хто гаворыць.

Для стварэння эмацыянальнага фону выкарыстоўваюцца эматыўныя выклічнікі, якія перадаюць, але не намінуюць пачуцці і волевыяўленні прамоўцы. Для выклічнікаў прынцыповае значэнне мае інтанацыя і кантэкст:

Ой, якая прыгажосць! (замілаванне, радасць); Ой, ты ўжо прыйшоў?! (нечаканая падзея); Ой, гэта ўсё так дрэнна!.. (незадавальненне); Ой, какое гора... (смуток).

Гэта значыць, што адно слова, у залежнасці ад таго, як вы яго вымаўляеце, можа перадаваць нават процілеглыя эмоцыі.

Вывучыўшы мастацкія творы беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя, прааналізаваўшы моўныя акты сучасных камунікантаў, мы падзялілі эматыўныя выклічнікі на групы ў залежнасці ад таго, якія пачуцці яны выказваюць.

1 група. Выклічнікі, якія дапамагаюць выказаць пачуцці захаплення, задавальнення, радасці, весялосці, адабрэння, захаплення (станоўчыя пачуцці): Ура! Брава! О! То-то! А! Божухна! Вось гэта да! Дзякуй богу! Эх! Выклічнік «о», які выражае эмацыянальны стан радасці.

– О-о-о! Мы перамаглі, мы – лепшая каманда!

О, край родны, край прыгожы! Мілы кут маіх дзядоў!

2 група. Выклічнікі, якія выражаюць гора, тугу, смуток, шкадаванне: На жаль! Ах! Эх! Ой-ой-ой! Што ж! Эй!

Што ж, музыка малады! Не дасягнуў ты свае мэты.

На жаль, бацька не паклікаў Сымона, бо той заснуў.

3 група. Выклічнікі, якія дапамагаюць выказаць пачуцці здзіўлення, спалоху, недаверу, папрок: А! О! Ого! О божа, божа! Ну і ну! Бачыш ты! Ох! Эх! Матухна!

4 група. Выклічнікі, якія выказваюць прыкрасць, злосць, пратэст, незадавальненне, распач: А! Эх! Ах! Ах ты! Чорт вазьмі! Чорта з два! Што за...! Вось табе на! Бачыш ты гэта!

Выражэнне незадаволенасці:

– Сёння ён не прымае, ты заўтра прыходзь... – Во, блін, дарма цягнулася толькі...

5 група. Выклічнікі, якія выказваюць злараднасць, сарказм, пагарду, іронію, агіду, абурэнне: Фу! Фі! Цьфу! Бачыш ты!

– Не магу ж я трыста разоў казаць адно і тое ж, – крычаў ён, разводзячы рукамі.

– Ёсць жа, чорт вазьмі, парадак нейкі! Ці няма яго?

Мы разумеем, што адны і тыя эматыўныя выклічнікі часта можна аднесці да розных груп у залежнасці ад моўнай сітуацыі.

Выклічнік «эх» можа выкарыстоўвацца са значэннем эмоцый радасці, захаплення:

...Эх, луг шырокі! Як жывы, ты, травой мурожнаю закрыты, стаіш зялёны прада мною і ззяеш дзіўнаю красою!

– Эх, ды тут каштоўныя скарбы!

Смутак, шкадаванне:

– Эх, брат Алесь! – гаворыць дзядзька. – Вось быў шчупак – усім ім бацька!

Эх, дарогі! Эх, дарогі! Вы куды йдзяце? Куды?

Выклічнік «эх» можа выражаць папрок:

– Эх, галава твая парожна!

Распач:

– Эх, брат! — махнуў Міхал рукою. – Мы чулі ўладу над сабою...

Захапленне можа быць перададзена з дапамогай выклічніка «фантастыка»:

– Сёння нас вазілі на экскурсію ў горы. Мы адпачылі, павесяліліся, фантастыка!

У залежнасці ад кантэксту, інтанацыі, з якой вымаўляецца адзінка, яна можа перадаваць здзіўленне, незадаволенасць:

– Ну, што, як поспехі? – Ніяк ... – Што ты атрымаў сёння? – Не здаў, цяпер толькі пасля сесіі ... – Фантастыка! А казаў, што ўсё ведаеш...

Складаны эмацыянальны стан гаворака, які мае адначасова некалькі эмоцый, перадаецца з дапамогай выкарыстання «божа ты мой», «божа, божа мой», напрыклад:

Добра памятаю, як мінула зімой, прыйшоўшы дадому, Рыгор са стогнам паведаміў:

– Божа! Ну чаму народ у нас такі дзіўны?

Выражэнне захаплення, здзіўлення:

– Божа мой! Сёння раніцай прачнулася, убачыла святло, убачыла вясну, і радасць захвалялася ў маёй душы, захацелася на радзіму гарача.

Выражэнне незадаволенасці, абурэння, гневу:

– Ах ты Божа, – з прыкрасцю ўсклікнуў Аўсееў, – што ж гэта за няўдачы на кожным кроку.

Навуковая навізна заключаецца ў аўтарскім падыходзе да асэнсавання феномену эматываў як магчымасці прадэманстраваць эмацыянальны свет камунікантаў у працэсе моўных актаў.

Даследаванне мае тэарэтычную і практычную значнасць. Мы ўпэўнены, што будзем прымяняць набытыя навыкі і ўменні ў далейшай падобнай інтэлектуальнай дзейнасці; на практычных занятках па беларускай мове падчас вывучэння раздзелаў «Лексіка», «Стылістыка», а таксама для інтэрпрэтацыі эмацыянальных станаў персанажаў у літаратурных тэкстах розных стыляў.

Літаратура

1. Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне «Беларуская мова» (раздзел «Марфалогія»: тэмы «Службовыя часціны мовы», «Выклічнік») / аўт.–склад.: Г. М. Канцавая, В. М. Шавель, М. В. Швед. – Баранавічы : РВА БарДУ, 2013. – 136 с.

3. Доўгаль, А. В. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / А. В. Доўгаль. – Мінск: Тэхналогія, 2008. – 176 с.
5. Ершова, С. Н. Категория эмотивности в жанре дневника // IIМеждународные Бодуэновские чтения / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань: Издательство Казанского университета, 2003. – 346 с.
7. Изард, К. З. Психология эмоций / К. З. Изард. – СПб. : Питер, 2007. – 464 с.
9. Колас, Я. Збор твораў : у 12 т. / Якуб Колас; рэдкал.: В. Барысенка [і інш.]. – Мінск : Дзяржвыд. БССР, 1961–1964.
10. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала; [рэдкал.: С.А. Андраюк і інш.; прадм. У. Гніламёдава]. – Мінск: Маст. літ., 1995–2003.
11. Ларина, Т. В. Эмоциональность и эмотивность в коммуникации // межкультурная коммуникация и перевод: Материалы межвузовской конференции. М., 2002. – 89 с.
12. Меликян, В. Ю. Словарь: эмоционально-экспрессивные обороты живой речи / В. Ю. Меликян. – М.: Флинта; Наука, 2001. – 240 с.
13. Некаторыя асаблівасці ўжывання выклічнікаў пры выражэнні эмоцый чалавека [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://libr.msu.by/bitstream/handle/123456789/2056/1240m.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Дата доступу: 12.11.2017.
14. Слоўнік выклічнікаў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/27311/1/Пятровіч-Выклічнікі%20ў%20слоўніку%20Насовіча-59-62.pdf>. – Дата доступу: 10.11.2017.
15. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор’ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай. – Мн. : Выш. шк., 2006. – 559 с.
16. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. – Мн. : Універсітэцкае. – 1996. – 654 с.
18. Шаронов, И. А. Междометия в речевой коммуникации / И. А. Шаронов // Эмоции в языке и речи: сб. науч. статей / Российский гос. гуманитар. ун-т; под ред. И. А. Шаронова. – М.: РГГУ, 2005. – С. 200–222.

- 19.Шведова, Н.Ю. Междометия как грамматически значимый
- 20.элемент русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 85–95.
- 21.Шаховский, В. И. Эмотивный код языка и его реализация: коллект. монография под ред. В. И. Шаховского. – Волгоград, 2003. – 108 с.
- 23.Шаховский, В. И. Значение и эмотивная валентность единицы языка и речи // Вопросы языкознания / В. И. Шаховский. ИЯШ: 2004. – № 6. – С. 29–33.
- 25.Шаховский, В. И. Типы эмотивной лексики / В. И. Шаховский // Вопросы языкознания – 2008. – № 1. – С. 39–47.
- 27.Шаховский, В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В. И. Шаховский // Филологические науки. – М. : Наука, 2002. – № 4. – С. 59–67.
- 29.Шкраба, І. Р. Сучасная беларуская мова. Марфалогія / І. Р. Шкраба – Мн. : Сэр-Вит, 2007. – 304 с.
- 31.Якобсон, Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон – М.: Айрис–пресс, 2005. – С. 357–362.
- 33.Ярцева, В. И. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990.